

BEKTAŐI ERKÂNNÂMELERİNDE MEZHEBİ UNSURLAR

Harun YILDIZ ¹

ÖZET

Bu çalışmada, Ömer Faruk Teber tarafından kaleme alınan *Bektaşî Erkânnâmelerinde Mezhebi Unsurlar* adlı eser tanıtılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bektaşîlik, Alevilik, Erkânnâme, Mezhep, İnanç.

THE SECTARIAN ELEMENTS IN BEKTASHI TREATISES OF SUFI ORDER

ABSTRACT

In this study, the work called *Bektaşî Erkânnâmelerinde Mezhebi Unsurlar* which was written by Ömer Faruk Teber has been introduced.

Key Words: Bektashism, Alevism, Treatise of Sufi Order, Sect, Belief.

GİRİŞ

Bektaşîlik, büyük Türk düşünür ve mutasavvıfı Hacı Bektaş Veli (669/1271) adına ve onun kimliği, kişiliği ve düşünceleri etrafında oluşmuş olan çok önemli tasavvufi bir düşünce akımıdır. XIII. yüzyılda teşekkül etmeye başlayan Bektaşîliğin, son yıllarda yapılan bilimsel çalışmalarla, XVI. yüzyılda kurumsallaşmış olduğu anlaşılmış ve sonraki yıllarda da Anadolu'da toplumsal yaşamı değişik boyutlarıyla etkilemiştir (Fığlalı 2006: 162-169; Faroğlı 2003: 188-190; Mélikoff 1994: 21; Gündoğdu 2007: 243-247). Anadolu'da oluşan Bektaşîliğin bu yönüyle, Türklerin hoşgörülü İslam anlayışının özgünlüğünü ortaya koyan ve bunu sembolize eden çok önemli kültürel-dini bir oluşum olduğu söylenebilir. Önemli ölçüde İslam tasavvufu ile yakın ilişkileri olan ve paradigma olarak bu kaynaktan beslenen Bektaşîlik, aynı zamanda Anadolu Aleviliđi ile de ortak görülebilecek bazı özelliklere sahiptir. Bunun temelinde ise, Anadolu Aleviliđi ile Bektaşîliğin tarihsel gelişim süreçlerinin bazı noktalarda kesişmesinin payı bulunmaktadır.

Hacı Bektaş dergâhında yetişerek Bektaşî kültür ve geleneğinden gelen sûfiler, yazdıkları şiir, deyiş ve nefesler yanında, vermiş oldukları eserler aracılığıyla da kültür ve edebiyatımızda

1 Doç. Dr. OMÜ. İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı (hyildiz@omu.edu.tr).

önemli ve kalıcı bir yer edinmişlerdir. Bu çerçevede Bektaşî kültür ve geleneğinin yeni nesillere taşınarak varlığını sürdürmesini sağlayan kaynaklardan biri ve belki de en önemlisi, Bektaşî erkânâmeleridir. Hacı Bektaş Velî'nin düşünce ve öğretilerine geniş anlamda ve güzel bir şekilde yer veren Bektaşî erkânâmeleri, Bektaşîliği benimseyen kitlelerin yaşam biçimine yön veren ritüel ve uygulamalar hakkında bize bilgi veren önemli kaynaklardır. Çok zengin bir içeriğe sahip olan bu eserler, aynı zamanda Bektaşî sûfilerine yön verip rehberlik edecek bir yol haritası hüviyetine sahiptirler. Bunların yanında Bektaşîliğin mahiyeti, yapısı ve tarihsel gelişimini iyi anlayabilmek ve bu çerçevede doğru tespitlerde bulunabilmek için Bektaşî erkânâmelerinin ciddi bir şekilde incelenmesi gerekmektedir.

Bektaşî erkânâmeleri ile ilgili olarak son yıllarda bilim dünyasında hazırlanan önemli eserlerden biri, Doç. Dr. Ömer Faruk TEBER'in kaleme almış olduğu *Bektaşî Erkânâmelerinde Mezhebi Unsurlar* (Aktif Yayıncılık, Ankara 2008) isimli eserdir. Önemli ölçüde Milli kütüphane ile Hacıbektaş ilçe Halk kütüphanesinde bulunan el yazması Bektaşî erkânâmelerinin ciddi bir şekilde incelenmesiyle hazırlandığı anlaşılan eser, ele almış olduğu konular itibarıyla, ülkemizde Bektaşîliğin doğuşunu hazırlayan faktörler ile bunu besleyen kaynakların gün yüzüne çıkarılarak Bektaşîliğin sağlıklı bir şekilde anlaşılması noktasında önemli bir boşluğu dolduracaktır. Bektaşî Erkânâmelerindeki inanç ve ibadet boyutunu mezhebi açıdan ele alıp inceleyen eser, giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır.

Yazar, giriş bölümünde her şeyden önce, kullanmış olduğu ve kendisine referans olan el yazması erkânâmeler ile bunların yanında yayınlanmış olan erkânâmelere değinmekte ve bunların tanıtımını yapmaktadır. Bu çerçevede erkânâme geleneğinin, Bektaşîliğin varlığını sürdürmesindeki öneminden bahsedilmektedir (Teber 2008: 9–10). Bu bölümde araştırmada takip edilen yöntemle ilgili verilen bilgilerden sonra, Bektaşîlikteki erkânâme geleneği değişik boyutlarıyla ortaya konulmaktadır. Bektaşî erkânâmelerinin ortaya çıkışını *Balım Sultan* (922/1516)'a bağlayan yazar, Balım Sultan'ın Bektaşîliğe ait kuralları derleyip dergâhta bir düzen içerisinde yaşatılmasını sağladığını ve böylece sözlü/şifahi olan Bektaşî geleneğini yeniden düzenleyerek Bektaşîliğe önemli katkıda bulunduğunu belirtmektedir (s. 29–30). Ayrıca yazar, bu bölümde erkânâmelerin yazılış amacının, "insan-ı kâmil" tipini oluşturmak ve bunu yaygınlaştırmak olduğunu belirtir (Teber 2008: 31–32; ayrıca Kaplan 2007: 26–42). bu çerçevede erkânâmelerin, Anadolu'daki Şii-Safevî propagandasına karşı Bektaşîliği desteklemek amacıyla II. Bayezid tarafından ön plana çıkarıldığı da belirtilir. Böylece Safevî propagandasının Anadolu'daki etkilerinin kırılması hedeflenmiştir. "Fütüvvetnâme-Erkânâme ilişkisi, Makâlât'ın Erkânâmelerdeki Yansımaları ve Vilâyetnâme-Erkânâme ilişkisi" gibi konuların da ele alındığı giriş bölümü, Erkânâme-Buyruk ayırımına ve bu ayırımın temel özelliklerine değinilerek bitirilmiştir.

"*Bektaşî Erkânâmelerinin Genel Muhtevası*" isimli birinci bölümde, önce *erkânâmelerdeki itikadi boyut* ele alınmıştır. Bu çerçevede önce, "şeriat, tarikat, marifet, hakikat" gibi temel tasavvufî kavramların Bektaşîliğin de çatı kavramları olduğu ve İslam'ın temel inanç esasları olan Tevhid, Nübüvvet ve Ahiret inanışlarının erkânâmelerde özellikle vurgulandığı

belirtilmektedir. Tevhid başlığı altında Allah'ın zâtî ve sübûtî sıfatları kısa ve öz bir şekilde ele alınmakta, zaman zaman bu sıfatlar, Allah'ın doksan dokuz ismiyle harmanlanarak okuyucuya sunulmaktadır. Öncelikle peygamberlerin sıfatlarının ele alındığı Nübüvvet konusuyla ilgili olarak, bunun dışında Hz. Muhammed'in diğer peygamberlerden üstün ve farklı olan özelliklerine değinilmiş, ayrıca kendilerine kitap ve suhuf gönderilen peygamberler gibi konular üzerinde durulmuştur. Ahiret konusunda ise, önce insan yaşamında dünya-ahiret dengesinin kurulmasının önemi ve gerekliliği vurgulanmış, ardından insanın dünyada iken sorumluluklarını yapmaması durumunda ahirette karşılaşıacağı durum, Kur'an'dan bazı ayetlerle açıklanarak işlenmiştir. Bu bağlamda Bektaşî erkânnâmelerinin itikadi yönden sahip olduğu bu manzara, Sünnî inanç esaslarıyla da uyum arz etmektedir (Teber 2008: 59–71).

Bektaşî erkânnâmelerinde temel inanç esasları ve bunlarla ilgili konuların dışında ibadetler de ele alınmaktadır. Bu konu, eserde *Erkânnâmelerde Amelî Boyut* başlığı altında işlenmiştir. Bu çerçevede öncelikle ve özellikle, namaz ibadeti, namazın farz ve çeşitleri ile uygulanışı, ayrıntılı bir şekilde eserde anlatılmaktadır. İslam binasının temel taşlarından biri olarak görülen namazla ilgili olarak ayrıca, abdest, gusül ve teyemmüm gibi namaza hazırlık mahiyetindeki diğer ibadetlere de yer verilmektedir. Erkânnâmelerde namazla ilgili dikkat çekici konulardan biri de, üç rekâtlık vitir namazının ilk rekâtının farz, ikincisinin sünnet, üçüncüsünün de vacip olarak algılanışdır (s. 78). Erkânnâmelerde yine, beş vakit namaz dışındaki namaz çeşitleri ile namaz dışındaki ibadetler de ele alınmaktadır (Teber 2008: 71–84).

Bu bölümde ayrıca, *Erkânnâmelerde Tasavvufî Boyut* konusu ele alınmaktadır. Erkânnâmeler, her şeyden önce tasavvufun en temel konularından biri olan şeriat, tarikat, marifet ve hakikatten oluşan *dört kapı kırk makam* konusuna vurgu yapmaktadır. Bu noktada yazar, erkânnâmelerdeki dört kapı kırk makam vurgusunun Hacı Bektaş Veli tarafından sistematize edilen dört kapı kırk makam ilkesinin izlerini ve yansımalarını taşıdığını belirtmektedir (Teber 2008: 87). Yine bu çerçevede erkânnâmelerde tasavvufun temel taşı olan dostluk, kardeşlik, yardımlaşma ve dayanışma gibi ahlâkî unsurlar, mürşid-mürîd ilişkisi bağlamında mistik terbiye ve bu çerçevede toplumsal anlamda sosyal tekâmül, Bektaşîliğe giriş merasimi olarak kabul edilen ikrar âyini, ayrıca Bektaşî dervişlerinin üzerinde manevî bir oto kontrol mekanizması gibi bir işleve sahip olan Dâr-ı Mansûr ile tâc, hırka, post, teslim taşı, tiğ-ı bend ve mengüş gibi semboller üzerinde durulmuştur (Teber 2008: 85–116).

Bu bölümün son kısmında ise, Bektaşîlikte sık sık okunan *tercümânlar*, *gülbanklar* ve *tekbirler* ele alınmıştır. Tercüman, gerek cem âyini, gerekse diğer hizmet ve âyinlerde, bir iş yapılırken söylenen ve çoğu manzum olarak düzenlenmiş övgü ve dualardır. Gülbank ise, Bektaşî âyinlerinde bazı hizmet ve törenlerde, çoğunlukla mürşid tarafından okunan uzun dualardır. Tercüman ve gülbanklar, Bektaşî sûfleri için hayatın her safhasında sürekli okunagelen kutsal sözlerdir (Teber 2008: 116–120).

Çalışmanın belkemiğini oluşturan kısmı diyebileceğimiz ikinci bölümünde ise, kitaba da ismini veren "*Erkânnâmelerde Mezhebî Unsurlar*" konusu ele alınmıştır. Yazar, burada konuyu Sünnî Unsurlar ve sünnilik dışı unsurlar şeklinde iki ana başlık altında işlemiştir. Yazar,

öncelikle gerek Makâlât adlı eserinden hareketle Hacı Bektaş Veli'nin fikirlerine ve gerekse kendisinden sonraki Bektaşî erkânâmelerine bakıldığında, İslam'ın bir çatı kavram olarak kullanıldığını ve bu çerçevede geleneksel Sünnî anlayışın hâkim olduğunu ifade etmektedir. Bu duruma delil olarak yazar, erkânâmelerde İslam düşüncesinin dört temel kaynağı olan Kur'an, sünnet, icma ve kıyas'ın "edille-i erbaa (dört delil)" şeklinde ele alınışını, aynı çerçevede dört Sünnî fıkıh mezhebinin kurucularına atıfta bulunularak, itikâdi anlamda Ehl-i Sünnet'in; fıkıhî anlamda ise, Hanefîliğin benimsenmiş olmasını göstermektedir (Teber 2008: 124).

Bektaşî erkânâmeleri, içerisindeki Sünnî unsurlar çerçevesinde ele alındığı zaman, genel olarak bunların *Mâtürîdî-Hanefî* özellikler taşıdığı, dolayısıyla önemli ölçüde Sünnî din anlayışının hâkim olduğu metinler olduğu görülecektir. Bu noktada erkânâmelerde var olan Sünnîlik algısı da, büyük ölçüde Mâtürîdîlikten beslenmektedir. Bu çerçevede yazar, konuyu erkânâmelerde Mâtürîdîlikle ilgili unsurlar, erkânâmelerde Hanefîlikle ilgili unsurlar ve ekânâmelerde Eş'arîlikle ilgili unsurlar şeklinde üç alt başlık altında ele almıştır.

Erkânâmelerde Mâtürîdîlikle ilgili unsurlar başlığı altında Mâtürîdîliğin kalıcı etkilerinin bulunduğu ifade edilerek, öncelikle itikâdi anlamda Ebû Mansûr Mâtürîdî (333/ 944)'nin imâm olarak kabul edilmiş olduğu belirtilmektedir. Bu çerçevede, dinin öğrenilmesinde hem aklın hem de naklin öneminin vurgulanarak akla hakim bir rol verilmesi, imanın tanımından hareketle iman-amel ayrımının yapılması, yine din-şariat ayrımına dikkat çekilmesi, ayrıca müminin daima ümitle korku arasında bir tutum içerisinde olması gerekliliği gibi hususlar, erkânâmelerdeki Mâtürîdî etkilerin en somut göstergeleridir (Teber 2008: 125-130).

Erkânâmelerde Hanefîlikle ilgili unsurlar başlığı altında Bektaşî erkânâmelerinin özellikle fıkıhî ve ameli konularda Hanefîlik'ten izler taşıdığı belirtilmektedir. Bu çerçevede abdest, özellikle namaz, yine teyemmüm, oruç, zekât ve hac gibi ibâdetlerle ilgili konulara bakıldığında bu izler bariz bir biçimde görülecektir. Erkânâmelerde namaz ibadeti, tüm ayrıntılarıyla ve Hanefî mezhebi esasları doğrultusunda ele alınmıştır. Namaz ibadetinin yanında abdestin farzlarının dört olarak sunulması ve başın dörtte birinin mesh edilmesi gerekliliğinin ifade edilmesi, Vitir namazının hükmünün vacip olarak belirtilmesi, ayrıca cuma, bayram, teravih ve cenaze namazlarının hükümleri ile eda ediliş biçimlerinde Hanefî iz ve etkiler, çok açık bir şekilde görülmektedir (Teber 2008: 130-134).

Erkânâmelerde Eş'arîlikle ilgili unsurlar başlığı altında ise, Bektaşî erkânâmelerinde ağırlıklı olarak Mâtürîdî-Hanefî bir çizgi bulunmasından dolayı Eş'arîlik'le ilgili baskın bir yön ve etkinin bulunmadığı ifade edilmektedir. Bunun tek istisnasının siyasal otorite ve yöneticilere yönelik olarak geliştirilen tutum olduğu söylenebilir. Zira erkânâmelerde dünya işlerinde padişahın rehber olarak kabul edilmesi ve bu yüzden de padişah başta olmak üzere idarecilere mutlak bir itaatin vurgulanması, Eş'arî/Sünnî hilâfet teorisinin bir uzantısı olarak görülebilir. Bu çerçevede Eş'arî/Sünnî hilâfet teorisi, âdil ya da zalim olsun yöneticiye mutlak itaati savunarak, zalim bile olsa ona karşı silahlı bir eyleme kalkışmamayı öğütler. Erkânâmeler derinlemesine bir biçimde incelendiğinde, siyasal otorite ve yöneticiler aleyhinde olabilecek hiçbir değerlendirmenin bulunmadığı, ayrıca devlete ve devletin başı olan padişaha yönelik

herhangi bir olumsuz tavra da yer verilmediği görülecektir. Bu durum da, erkânnâmelerdeki Eş'arî kültürün etkisinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir (Teber 2008: 134–135).

Bektaşî erkânnâmeleri, içerisindeki Sünnilik dışı unsurlar çerçevesinde incelendiği zaman ise, bu unsurların başında Şii/İmâmî ve Şii/Ca'ferî unsurlar ile Hurûfî unsurların bulunduğu görülecektir. Yazar, *erkânnâmelerdeki Şii/İmâmî unsurlarla* ilgili olarak, Allah-Muhammed-Ali üçlemesi, Ehl-i Beyt ve On iki imam inancı ve bunlara yönelik güçlü vurgu, tevellâ ve teberrà (Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'i sevmek ve bunları sevmeyenlerden de uzak durmak), Kerbelâ matemi ve on dört masum-u pâk ile on yedi kemerbest inanışlarını örnek vermektedir. Ayrıca erkânnâmelerdeki Şii unsurlar, metinlere değişik şekillerde ve çeşitli tonlarda girmekle birlikte bu etkiler, siyasi Şiilikten çok mistik/tasavvufî Şiilik özelliği göstermektedir. Buna örnek olarak erkânnâmelerde Şiiliğin temel dinamiklerinden biri olan imâmet anlayışının bulunmaması rahatlıkla gösterilebilir (Teber 2008: 137–155).

Bektaşî erkânnâmelerindeki Şii/Ca'ferî unsurlarla ilgili olarak ise, ikrar ve musahiplik tercümanları ile nikâh ve telkin esnasında okunan dualarda Ca'ferî mezhebine vurgu yapılışı ve bu çerçevede özellikle “*Mezhebim İmam Cafer es-Sadık*” ve “*Mezhebim Hakk Ca'ferîdir*” şeklindeki sözlerin söylenmesini örnek göstermektedir. Ancak Ca'feriliğin en önemli görüşlerinden biri olan mut'a nikâhının cevazı, ayrıca namazların birleştirilmesi, abdest esnasında ayakların meshi gibi konular, erkânnâmelerde hiç yer almaz. Bu bağlamda, erkânnâme metinlerinin bütünlüğü dikkate alındığında, Ca'feriliğin etkilerinin çok yüzeysel olduğu görülecektir (Teber 2008: 155–159).

Erkânnâmelerdeki Hurûfî unsurlara bakıldığında, Fazlullah Hurûfî tarafından kurulup öğrencileri tarafından geliştirilen Hurûfî anlayışın, erkânnâmelerde değişik yerlerde görüldüğü ortaya çıkmaktadır. Hurûfî unsurlar, önemli ölçüde “*Vücûd-nâme der İlm-i Murtazâ Ali ve Keşf-i Hümkâr el-Hâc Bektaş Velî*” başlığı altında verilen bölümlerde görülmektedir. Burada insan vücudu ile evren arasında paralellikler kurularak bu ilişkinin belli başlı unsurları, harfler ve rakamlarla açıklanmaktadır. Bu durum, on dört masum-u pâk ile bütün peygamberlerin Hz. Âdem'in şahsında gizlenmiş olduğuna yönelik bir temellendirmeye açıklanarak bunların otuz iki harf ekseninde sayısal karşılıkları ortaya konulmuştur. Buna göre otuz iki harfin karşılıklarını bilmek, mürid olmanın zorunlu bir gereği olup bunları bilmeyen bir kişiye pîr ya da mürid payesini vermek, doğru bir şey olarak kabul edilmez. Meseleye erkânnâmelerin bütünlüğü açısından bakıldığında, metinlerdeki Hurûflik etkisinin çok fazla olmadığı ve Hurûfliğin Bektaşilik üzerinde çok etkin bir nüfuzla sahip olmadığı anlaşılmaktadır (Teber 2008: 159–163).

Tanıtımını yapmış olduğumuz bu çalışma, gerek geçmişte, gerekse günümüzde hâlâ düşünce ve kültür dünyamızda önemli bir yeri olan Bektaşilikle ilgili ciddi ve kayda değer bir çalışma olarak görünmektedir. Yine Bektaşiliğin temel yazılı kaynaklarından olan erkânnâmelerin oluşumunu hazırlayan mezhebi unsurların Bektaşilik üzerindeki etkilerinin anlaşılmasını kolaylaştıracağı için de, bilim ve kültür dünyamızda önemli bir boşluğu dolduracaktır. Ayrıca İslam düşüncesi içerisinde tarihsel süreçte oluşmuş olan mezheplerin statik bir durumda

olmadığını, sürekli bir süreç dâhilinde kendi içinde, değişik faktörlerin de etkisiyle değişerek geliştiğini göstermektedir. Üslup olarak akıcı bir şekilde yazıldığından dolayı, sıkılmadan zevkle okunan bu çalışma, Bektaşilikle birlikte Bektaşiliğin yazılı kaynaklarından biri olan erkânâmelerdeki mezhebi unsurları ele aldığı için, hem başlıca İlahiyat alanlarından biri olan Tasavvuf, hem de İslam Mezhepleri Tarihi gibi bilim disiplinlerine ışık tutmasıyla, disiplinler arası bir çalışma niteliği de taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- Faroqhi, Suraiya, *Anadolu'da Bektaşilik*, (Çev. Nasuh Barın), Simurg Yay., İst., 2003.
- Fiğlalı, E. Ruhi, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir, 2006.
- Gündoğdu, Cengiz, *Hacı Bektâş-ı Velî Öğretisi ve Takipçileri Hakkında Metodik Yeni Bir Yaklaşım*, Aktif Yay., Ank., 2007.
- Kaplan, Doğan, *Erkânâme I*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ank., 1997.
- Mélikoff, Irène, *Uyur İdik Uyardılar*, (Çev. Turan Alptekin), Cem Yay., İst., 1994.
- Teber, Ömer Faruk, *Bektaşî Erkânâmelerinde Mezhebî Unsurlar*, Aktif Yayınevi, Ankara, 2008.